

Mats Franzén

Mellan stigma och karisma. Stureplan, Sergels torg och platsens politik

»Vems är staden?«, »vem har rätt till staden?« har blivit smått klassiska frågor.¹ De pekar på det politiska i staden, att den inte självklart är allas, och är den inte entydigt förbehållen vissa grupper, så har den trots det formats för somliga grupperns användning mer än för andras. Men de här frågorna förblir allmänna och abstrakta så länge vi undviker att konkretisera dem.

Ett sätt att ge dem liv och nerv är att ta ner dem från stadens till platsens nivå, där de ju inte sällan ställs på sin spets. Därmed skulle vi också kunna

tala om platsens politik. Stureplan och Sergels torg är två diametralt olika platser i Stockholms så kallade cityområde, med helt skilda rykten: mot glamour och framgång står tristess och elände. Platsens politik handlar bland annat om det: hur somliga platser blir ryktbara och andra ökända. Genom en jämförande analys av just dessa två platser vill jag försöka ringa in hur platsens politik kan upphöja vissa platser och nedvärdera andra. Mitt förslag är att använda begreppsparet karisma och stigma för att förstå denna omvärdering.

1. Sharon Zukin, *The cultures of cities* (1995), kap 1; Henri Lefebvre, *Staden som rättighet* (1984).

Motsatser

Låt mig börja med en serie motsatser som skiljer Stureplan från Sergels torg. Serien är preliminär, men kan duga tills vidare. Underlaget för karaktäristiken återkommer jag fortlöpande till beträffande Stureplan, medan grunden för vad jag påstår om Sergels torg finns i »A weird politics of place: Sergels torg, Stockholm (round one)«, en analys av det radikala ombyggnadsförslag av Sergels torg som den nya borgerliga koalitionen framförde när de intog Stockholms stadshus efter valsegern 1998.²

Följande uppsättning av binära oppositioner kan uppställas:

Stureplan	::	Sergels torg
östra city	::	västra city
postmodernism	::	modernism
innerstad	::	förort
postfordism	::	fordism
finansmarknad	::	hälerimarknad
uppåttjack	::	neråttjack
trottoarkaféer	::	Burger King
karisma/prestige	::	stigma
exklusivt/högt	::	öppet/lågt
fest	::	vardag
Sturegallerian	::	Åhléns
neon	::	underjorden
globalt	::	svenskt
entreprenörsurbanism	::	välfärdsstat
<i>Karisma</i>	::	<i>Stigma</i>

Innan jag kommer till sak: några anmärkningar med anledning av själva uppställningen av binära oppositioner. Att jag valt att lägga det som hör till östra city i tablåns vänstra sida, eller se saken från norr snarare än från söder, som brukligt är vid karteringar, beror på att det inte finns något naturligt i att oppositionerna faller ut på det här sättet i rummet. Risken med att konstruera en uppsättning binära oppositioner av det här slaget är ju att den så lätt kommer att bekräfta fördomar, det vill säga blir ett ofrivilligt bidrag till den platsens politik som det handlar om att granska kritiskt. Uppsättningen av binära oppositioner är bedräglig av minst tre skäl. Dels för att den blandar kategorier av helt olika karaktär: här finns allt från teoretiskt applicerade kategorier till gatans egna distinktioner. Dels för att dessa kategorier näppeligen är varandra uteslutande, utan tvärtom överlappande. Men framför allt – det tunga tredje skälet – för att oppositionerna renodlar skillnaden och därmed lägger likheterna mellan platserna – som är flera – i skugga. Exempelvis finns ett Burger King också på Stureplan, om än mer som ett komplement till trottoarkaféer, krogar och nattklubbar än som ett för platsen typiskt näringsställe. Trots dessa risker utgår jag från att här finns skillnader som är relevanta: genom

2. Mats Franzén, »A weird politics of place: Sergels torg, Stockholm (round one)«, i *Urban Studies*, vol 39, nr 7 2002, s 1113–1128. Vad som fortsättningsvis sägs om Sergels torg finns dokumenterat där.

dem har dessa rum kommit att konstitueras som olikartade platser. Det handlar alltså om olika platser, men också om hur de konstitueras. En viktig fråga som jag inte kan gå in på är graden av ömsesidighet – motsatsernas spel – i konstitueringen.

En andra anmärkning gäller det platsbegrepp som jag använder mig av. Platser kan inte förstås som avgränsade rum med en bestämd uppsättning egenskaper, utan skall förstås relationellt och på skilda skalnivåer. Vad som händer på ett bestämt ställe kan därför aldrig förstås blott genom platsens förhållanden. Andra sidan av det är att en plats gränser inte sällan är oklara och i regel porösa. Även om adressen Stureplan är entydigt avgränsad, liksom själva torget som sådant, så är det inte rimligt att rumsligt begränsa Stureplan med sådana kriterier. Många verksamheter – inte minst nattklubbar och finansmarknadsaktörer – i de omedelbart anslutande kvarteren utgör en del av vad som numera bestämmer platsen Stureplan. Det platsbegrepp jag föreslår handlar därmed också om mening, om de föreställningar, eller representationer, som kan knytas och som knyts till en bestämd geografisk ort.³ Platsens politik handlar om dessa knytningar och deras förändring.

I Stockholms cityområde

Inom Stockholms cityområde ligger Stureplan och Sergels torg på betryggande avstånd från varandra. Det rumsliga avståndet mellan platserna understryks numera kraftigt av det sociala avståndet. Från norr till söder, tvärs igenom cityområdet, delande detta i en västlig och en östlig halva, går sedan århundraden Brunkebergsåsen som en urban vattendelare. Uppe på vattendelaren går Malmskillnadsgatan från Brunkebergstorg – en gång en mycket central plats men sedan 1960-talets omstöpning av cityområdet mer av en baksida i city – över Hamngatan och sedan över Kungsgatan, till en annan baksida: oasen Johannes kyrkogård. Inte nog med det: de öst-västriga förbindelserna via Malmskillnadsgatan saknar axialitet, Mäster Samuelsgatan undantagen. Men inte heller den senare gatan har blivit något stråk. De viktigaste förbindelserna mellan östra och västra cityhalvan är få och av historiskt tämligen sent datum: Kungsgatan som öppnades mellan Stureplan och Sveavägen år 1911 och den med efterkrigstidens cityreglering breddade – och nerskottade – Hamngatan.⁴

Konsekvensen av detta är att Stockholms cityområde saknar mittpunkt.

3. Franzén (2002), s 1113 f. Jfr Martina Löw, *Raumsoziologie* (2001), s 224 ff.

4. Bosse Bergman och Sten Leijonhuvud, *Längs drakens rygg: Med Malmskillnadsgatan genom maktens city* (1985), s 8–22; Bosse Bergman, *Klara 1950. Gator och näringar i en citystadsdel* (2001), s 35 f; Anders Gullberg, *City – drömmen om ett nytt hjärta* (2001), 1: s 75 ff, 2: s 161 ff.

Mest centralt i området är snarare den cityring som – medsols – bildas av gatorna Kungsgatan-Biblioteksgatan-Hamngatan-Drottninggatan. Vid denna ring ligger också våra motsatta platser, men även Hötorget och Norrmalmstorg, också de på var sin sida av vattendelaren, utlagda redan på 1600-talet i stormaktstidens stadsplan – men det är först med 1800-talets omdaning av Stockholm som det tidigare Packartorget blir fint och döps om till Norrmalmstorg år 1853.⁵ Ringen är således av senare datum. Den saknar inte ekonomisk-historiskt intresse, då den ser ut att ha skapat en karaktäristisk ekonomisk rörelse genom cityområdet. Medan en betydande del av investeringsringarna under 20-talet plöjdes ner i Kungsgatan, handlar det efter kriget om sydvästra delen, runt just Sergels torg. På 1980-talet går så en andra våg genom Kungsgatan som kulminerar med bygandet av Sturegallerian vid Stureplan. Påfallande är att det verkar att ha gått lugnare till i ringens sydöstra hörn, runt Norrmalmstorg.

Sedan lång tid tillbaka är skillnaden mellan den västra och den östra city-

halvan också social. Redan vid 1800-talets slut blev den östra sidan den fina. Här låg Berns salonger ett stenkast från Norrmalmstorg, liksom de stora bankpalats som uppfördes längs Kungsträdgårdens östra sida. Den då nya Birger Jarlgatan, och med den Stureplan, blev försäkringsbolagens gata. Här gick »Snobbrännan«.⁶ På östra sidan av city uppfördes det fina varuhuset NK, på den västra det folkliga PUB, övertaget av KF 1935. I väster låg också merparten av pantbankerna på 1930-talet.⁷ I väster Centralbadet, i öster Sturebadet. I väster Hötorget och den folkliga kommersen, i öster den förnäma Biblioteksgatans delikattesbutiker. Listan går att fylla på. Blev den östra sidan borgerlig, blev den västra således folklig. Den sociala skillnaden mellan öster och väster är fortfarande omiskännlig, trots rivningen av Karllakvarteren, och ger ett viktigt sammanhang för jämförelsen mellan Stureplan och Sergels torg. Med det platsbegrepp som jag valt att utgå från ligger det inget konstigt i det, allra minst i ett fall som detta, där de två torgen så att säga är ett med sin omgivning – hade de avvikit från den

5. *Stockholms gatunamn*. Stockholmsmonografier utgiven av Stockholms kommun (1983). Hötorget är däremot känt till namnet sedan 1640-talet. *Stockholms gatunamn*, tillsammans med Henrik O. Andersson och Fredrik Bedoire, *Stockholms byggnader. En bok om arkitektur i Stockholm* (1973), är enkla baskällor för mig här och refereras inte fortsättningsvis – om inte annat så för att de är lätta att hitta i.

6. Daniel Ericsson, *Kreativitetens mysterier. Ledtrådar till arbetslivets kreativisering och skrivandets metafysik* (2001), s 375 (med referens till Staffan Tjerneld).

7. Mats Franzén, »Den röda hästskon. Stockholms sociala koordinater 1935«, i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 36-37 1987, s 28 f.

skulle saken dock delvis ställt sig anorlunda.

Medan Sergels torg planerades och uppfördes i modernismens tecken och i dag tillsammans med Sergelgatan och de fem punkthusen är en av landets främsta exponenter för just modernismen, tog Stureplan gestalt tidigare, decennierna före sekelskiftet 1900, som en fullödlig och tidstypisk representant för borgerlighetens stenstad med dekorativa fasader i skilda historiska stilar. Arkitektoniskt har Stureplan stått sig väl: endast kvarteret Ladugårdsgrinden har rivits, där bland annat Hotel Anglais återuppstått i modernistisk stil.⁸ Svampen, från 1937, under vilken man gärna avtalade möten, har, trots sin modernism, aldrig uppfattats som ett störande inslag här, utan mer som en platsens markör. I dag motsvarar Stureplan därför med sina byggnader i olika historiska stilar från tiden före modernismen väl den postmodernistiska smaken.⁹

Dagens Stureplan träder fram

Men det är först relativt sent, historiskt sett, som Stureplan blir intressant för en jämförelse med Sergels torg. Om dagens Sergels torg, som plats, är resultatet av en nästan fyra decennier lång kumulativ sociokulturell process, är Stureplans samtidshistoria yngre: den ema-

nerar ur 1980-talets och 1990-talets ekonomiska boom i Stockholm, som låter flera olika historiska linjer mötas just kring Stureplan och därmed konstituera den plats som Stureplan i dag har blivit. Naturligtvis ger den tidigare historien förutsättningarna för detta, men Stureplan på 1960- och 1970-talen var en helt annan, tämligen anonym plats. Tidigare än så hade Svampen fungerat som en samlingsplats vid denna spårvägsknut inte minst för alla som frekventerade de många biograferna i närheten, men med teven och utflyttningen till förortererna förändrades detta. Sturehof var förvisso en välkänd fiskrestaurang och Hedengrens bokhandel östermalmsbornas favorit, men Sturebadet hade sett sina glansdagar. Med högertrafikomläggningen och nedläggningen av spårvagnstrafiken prigsavs torget till bilarna.

Men detta skulle alltså komma att ändras. En viktig tråd här är kreditmarknadens avreglering på 1980-talet och den hektiska finansiella expansionen fram till 90-talskrisen.¹⁰ Ikonen för detta blev som bekant yupprien, vars extravaganta livsstil i champagnens tecken mycket påminde om den som uppvisades sextio år tidigare av den unga generation spekulanter som täljde guld i den tyska efterkrigsinflationen och ex-

8. Gullberg (2001), 1: s 401.

9. Nan Ellin, *Postmodern urbanism* (1996), s 122 ff, s 135 ff.

10. Saskia Sassen, *The global city. New York, London, Tokyo* (1991), kap 4; Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel* (2000), s 495 ff, s 503 ff.

ponerade sin lycka på de »otaliga barer och nattklubbar som plötsligt växte fram«. ¹¹ En ny, ung generation trädde fram och bröt till synes ogenerat med sedan länge etablerade värden i den svenska välfärdsstaten. ¹² »Finansvalpar«, sade dåvarande LO-ordföranden. Efter 90-talskrisen blev livsstilen litet mer diskret, men intressantare är att finansmarknadens aktörer, särskilt fondkommissionärerna, nu hade slagit sig ner i den så kallade gyllene triangeln kring Stureplan med landets högsta kontorshyror. I och med OM:s köp av Stockholms Fondbörs låg dessutom »själva aktie- och optionsbörsen [...] mindre än ett kvarter från Stureplan. Där accentueras den finansiella kulturen av att börskurserna dygnet runt tickar fram på väggen av en byggnad vänd mot Stureplan.« ¹³ (För något år sedan flyttade dock OM till Frihamnen.) Innan IT-bubblan sprack för några år sedan fylkades också den branschens mest framgångsrika företag kring samma triangel runt Stureplan, fast inte lika koncentrerat. ¹⁴

Kort sagt har Stureplan blivit ett

centrum för spetsarna i den postfordistiska, eller den så kallade *nya*, ekonomin. ¹⁵ Sergels torg är långt borta, från Stureplan sett, en ruin över en ekonomiskt och politiskt förgångnen tid. Även om Kulturhuset är ett undantag, eller ett alibi, var det välfärdsstatens planering som byggde Sergels torg och de omgivande kvarteren för den fordistiska ekonomins masskonsumtion i varuhusets tecken – här Åhléns.

Men fler trådar har knutits samman till dagens Stureplan. Har Åhléns direktentré till Sergels torg, har Sturegallerian det till Stureplan. ¹⁶ Men Sturegallerian är inget varuhus, utan består av 42 butiker, nio restauranger/kaféer, ett apotek samt Sturebadet. Profilen är, trots apoteket, tydligt inriktad på marknadens övre ände, även om detta inte framställs med arrogans, utan en smula inlindat, målgruppsstermer. »Affärsidén är att driva en unik sammansättning av detaljhandel och restauranger som skall tillfredsställa målgruppens [sic!] behov av smak och upplevelser. Sturegallerian erbjuder därför ett brett

11. Sebastian Haffner, *Geschichte eines Deutschen. Die Erinnerungen 1914–1933* (2002), s 58.

12. Peter Norberg, *Finansmarknadens amoralitet och det kalvinska kyrkorummet – en studie i ekonomisk mentalitet och etik* (2001), s 116, s 129 ff.

13. Ibid, s 116.

14. Sanna Björling, »IT-bolag flockas kring Stureplan« i *Dagens Nyheter*, 9 juli 2000, A9.

15. Se vidare Nigel Thrift, »It's the romance, not the finance, that makes the business worth pursuing: disclosing a new market culture«, i *Economy and Society*, vol 30, nr 4 2001, om den retorik med vilken bubblor blåses upp.

16. Och också till Sturegatan, Humlegårdsgatan och Grev Turegatan. Se källor till Sturegallerian: »Sturegallerian, Stockholm«, i *Arkitektur*, nr 6 1989. <http://www.sturegallerian.se>.

och varierat utbud av upplevelser och produkter som ger målgruppen en lyxigare vardag.« Här finns en målgrupp, men den pekas aldrig ut explicit. Arkitektoniskt är det fråga om en lika typisk som postmodern galleria. Galleria, därför att butikskomplexets inomhusmiljö öppnar det inre av kvarteret och skapar nya vägar genom det (så länge det är öppet). Postmodernism, därför att här blir utsidor insidor och för att här blandas olika material, kolonner som inte vill se bärkraftiga ut och så vidare. Gallerian invigdes år 1989. Invigningen ackompanjerades av att Stockholms stad fräschade upp själva torget – inte minst viktigt var att man lade igen körfälten längs torgets östra sida och därmed skapade ett torg för människor att vistas på, av vad som tidigare varit mest en trafikrefug.

Galleriabygget verkar ha fungerat som en spjutspets för den entreprenörsurbanism som vid den här tiden började uppgradera hela butiks- och restaurangmiljön i den gyllene triangeln. Biblioteksgatan i synnerhet har blivit platsen för verkligt exklusiv shopping – det talas om »normalköp [...] i 50 000-kronorsklassen.«¹⁷ Initiativet till uppgraderingen kom inte från kommunen, även om den fick bidra en del vid själva tor-

gets utformning, utan från privata aktörer. Givet att de just var ute efter att skapa en ny plats här, sälja diverse saker genom att designa rum, är begreppet entreprenörsurbanism här på sin plats.¹⁸

Entreprenörsurbanismen står också för den tredje tråden i det som gjort Stureplan till vad det är i dag: nattlivet. Till och runt Stureplan har flockats en rad krogar – Köket, Stures, Laroy, Karma, Chiaro, Sinners, Momba, Residence, Lydmar, Window och sist men inte minst Spybar – som skapat ett exklusivt – och sent¹⁹ – nöjesliv i paritet med det arbetsliv som ger platsen dess rytm under den ljusare delen av dygnet. Exklusiviteten hos dessa krogar bekräftas rituellt genom det kösystem som man instiftat. Köen är inte av det vanliga slaget, där den som köat längst står på tur att komma in. Att stå först i kön betyder inte här att man snart blir insläppt, utan det gäller att ha »rätt stil«. Här är kön alltså inte något säkert tecken på att det är fullsatt. Affärsidén är att exklusiva krogar förutsätter utvalda människor, vilka därför släpps in utan att behöva köa. Med chefen för Sinners, Christos Neos ord: »Om Sinners släppes in alla [...] skulle stället vara borta på två, tre veckor.« Vidare om vem som är »fel«: »Det är svårt att säga men lätt att

17. Ulrika By, »En lyxig oas för de rikaste«, i *Dagens Nyheter*, 3 september 2000, s A8.

18. Jfr Kevin Ward, »Entrepreneurial urbanism, state restructuring and civilizing ›New‹ East Manchester«, i *Area*, vol 35, nr 2 2001, s 117 f. Se vidare Sharon Zukin, *The cultures of cities* (1995) om den nya kulturekonomin, kulturella utvecklingsstrategier etc.

19. Att kunna festa till fem på morgonen bekräftar att man inte är någon vanlig »kne gare«.

peka ut [...] Vi måste kunna välja vår publik.«²⁰

Mer än något annat har nattlivet bidragit till att skänka Stureplan glamour. Men det extravaganta nöjeslivets rumsliga koncentration är ett tämligen trivialt faktum: det märkliga med Stockholm är hur det har kommit att ligga just där också kontorshyrorna är som högst och butikerna exklusivast.²¹ Stämmer det, torde Stockholm i Stureplan ha fått en mer förtätad *urban glamour zone* än de flesta andra städer – en plats av och för det globala affärsfolket.²² Och för de som flockas runt dem – därinne eller i kön. Stureplan har blivit ikonen för Stockholms glamourzon – dess egen glamourscen.

Kontrasten mot Sergels torg är anslående, även om »Plattan« också fungerar som en urban scen, men inte för det upphöjda, utan för det låga och smutskastade. När celebrieringen av idrottshjältar inte har kunnat ändra på det, så har demonstrationerna inte heller gjort det, även om båda praktikerna bryter med det vardagliga – »människor på väg« – som präglar Sergels torg. Mer än något annat verkar nämligen »Plattan« kommit att nästan från början förknippas med droger, med langarna och deras kunder och i symbios med dem –

hälserimarknaden. Sergels torgs modernistiska arkitektur har på något sätt kommit att understryka detta. Sergels torg är en så kallad *sunken plaza*; liksom Rockefeller Center ligger den under gatunivå, man kan se ner på den ovanifrån. Samtidigt öppnar sig Sergels torg mot underjorden, dels mot tunnelbanan, som pumpar in folk från ytterstaden – de som i den allt exklusivare innerstaden i Stockholm kommit att identifieras som förortsfolket – just hit till det folkliga västra citys hjärta, dels de mörka gångarna för fotgängarna på väg däriifrån.

I den allt hårdare segregerade stad som Stockholm har blivit, har en gräns mer än någon annan kommit att symbolisera högt och lågt, vinnare och så kallade losers: den mellan innerstad och förort. Stureplan är en solid exponent för innerstaden med stilimiterande arkitektur från borgerlighetens glansdagar – en stjärnplats i det stockholmska boulevardssystemet (Lindhagenplanen). Även Sergels torg ligger förvisso i innerstaden, men dess modernistiska arkitektur passar, enligt platsens kritiker (de som efter valet 1998 radikalt ville omgestalta platsen), inte in där. Sergels torg och stora delar av västra city fungerar som ett slags minne, en påminnelse om värl-

20. Sanna Björling, »Syndaren«, i *Dagens Nyheter* På stan, 9–15 maj 2003, s 8. Rätt och fel är alltså en smakfråga.

21. Emma Stenström, »Värför alltid Stureplan?«, i *Arkitektur* nr 1 2002, s 4.

22. Saskia Sassen, »New frontiers facing urban sociology at the Millenium«, i *British Journal of Sociology*, vol 51, nr 1 2000, s 152.

den utanför tullarna, om det Stockholm där majoriteten av stadens och regionens invånare bor, det Stockholm som inte har Stockholm som postadress. Kort sagt, torget påminner om förorterna. Från Stureplan sett blir Sergels torg en anomali: förorten mitt i stan.

Droger, våld och upplopp

Kontrasten mellan Sergels torg och Stureplan skall å andra sidan inte överdrivas. Den gäller mer föreställningen om platserna, än vad som tilldrar sig där.

Här finns likheter som inte skall underskattas: båda platserna fungerar som ett slags fokus för droghandeln. I Sergels torgs fall har dock detta nått närmast mytiska proportioner. Drogreportage brukar illustreras med torgets karaktäristiska svartvita mosaik om ram – trots att Stureplans svamp erbjuder en väl så lämpad drogsymbolik. Den svenska drogpolitiken skapade tidigt sin bild av missbrukaren: tjackpundaren.²³ De nya så kallade partydrogerna, framförallt kokain, men också ecstasy, satisfierar inte den bilden redan genom att inte injiceras. Sprutan fungerar som en stark metonym för tjackpundaren. Att tjackpundaren dessutom framställs leva i misär, på samhällets botten – kanske hittas

död av en överdos på en offentlig toalett invid Sergels torg, som Stoffe i andra delen av Stefans Jarls dokumentära modstrilogi – heller aldrig skulle komma in på något av Stureplans glansställen, gör det lätt för partydrogerna att cirkulera långt bortom Stureplan. Enligt Håkan Asp, kriminalinspektör på krogkommissionen i Stockholm, har kokainet spridits de senaste åren, från »artister och kändisar« till vanliga krogbesökare. Det finns på varenda krog vid Stureplan och Kungsträdgården. Kokain anses fint – »ett kännetecken på klass och god smak«. Enligt pseudonymen Richard, 22 år gammal, får kokainet en att känna sig som kung. Man kan köpa det av krogarnas vakter, om man känner rätt vakter. »Hade du fem gram kokain i fickan när du gick ut på Stureplan så flockades brudarna omkring dig. Och det var inga förortsbrudar direkt...«²⁴

Är det en ren tillfällighet att högt och lågt drogbruk handlar om uppåt- respektive neråttjack, om arbetsnarkomaner respektive småtjuvar och prostituerade?²⁵ Hur som helst har polisens drograzzior varit ett återkommande inslag i Sergels torgs historia, men inte i Stureplans. Dock är det inte så att polisen ser mellan fingrarna med partydro-

23. Jfr Mats Hilde, *Droger och disciplin. En fallstudie av narkomanvården i Malmö* (1990), kap 9, om narkomanen som social typ.

24. Markus Lutteman, »Kokainet flödar på Stockholms krogar« och »Man känner sig som kund«, i *Svenska Dagbladet*, 13 augusti 2003.

25. Det vackra folket inte bara finansierar sitt drogbruk med eget arbete, de förenar också karriär med nöjesliv (tills vidare), medan tjackpundarens lott är att kränga stöldgods till hälaeren eller prostituera sig.

gerna. Stockholms ravekommissions verksamhet vittnar om det. Dess namn signalerar emellertid en inriktning mot stadens utkanter och gränsområden – inte mot verksamheten i glamourzonen. Även om drogerna i en mening förenar Stureplan och Sergels torg, blir de bara till förbannelse för den senare platsen, till ett av dess grundstigmata.

Sergels torg har länge – inte minst genom drogtrafiken – framstått som och framställts som en obehaglig, för att inte säga farlig, plats. Förslagen om platsens ombyggnad och förnyelse brukar ta fasta på det – inte bara det senaste, även om det i sin lust efter borgerlig revansch på det socialdemokratiska välfärdsbygget gick sällsynt långt (och kanske just därför inte gav något resultat). Ändå är det Stureplan som återkommande har hem-sökts av det grävsta våldet. Våldet på Stureplan emanerar inte sällan ur den människosortering som krogarna praktiserar. Alla i kön vill tillhöra det fina folket, men alla blir inte utvalda, alltså insläppta. En del försöker gå förbi kön, visa att de verkligen tillhör de utvaldas skara, men blir likväl avvisade, och kriterierna på vilka som platsar är långt ifrån glasklara – även om dörrvakten alltid »vet«. Med denna specifika köinstituition, där kön gör reklam för stället som attraktivt och exklusivt, men dess medlemmar saknar vetskap om huruvi-

da de själva blir insläppta; där utvaldhet, eller *karisma* för att tala med Weber,²⁶ förvandlas till en fråga om nåd – medan de verkligt utvalda redan är därinne eller ännu inte anlänt – ligger aggressionerna på lur. För vakterna är olika dispyter därför vardagsmat: alla förstår inte att det här inte är någon demokratisk kö, medan andra, som förstår det, ändå inte förstår att de står kvar utanför.

Stureplan, inte Sergels torg, är den verkligt farliga platsen: där kan det grova våldet oannonserat explodera och drabba vem som helst – även om grindvakterna är särskilt utsatta. En gång, år 1994, nekades Tommy Zethraeus tillsammans med tre vänner att få komma in på Sturecompagniet någon gång efter midnatt. De åkte hem efter vapen, blev inte heller nu utvalda, utan öppnade eld: tjugo personer sårades och fyra dog. Och detta var långt ifrån någon engångsföreteelse. I januari 2001 öppnade två män eld efter ett kroggräl, och i december samma år knivhögs två personer av en yngre man. I mars 2003 knivhögs en man uppprepade gånger i ansiktet och på ryggen på en av Stureplans nattklubbar. Utanför Hotel Anglais avrättades en annan man med hagelgevär. Vid Stureplan beslagtar polisen i genomsnitt drygt ett skarpladdat vapen i veckan.²⁷ Till Stureplan flockas alla som vill synas – också de ur den undre världen som har pretentioner.

26. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (1922/1980), särskilt religionssociologikapitlet.

27. Pea Nilsson, »Stureplan kan få leva med gangsterstämpeln«, i *Dagens Nyheter*, 22 april 2003, A8; Hanna Zakai, »Så blev Stureplan säkert«, i *Stockholm City*, 26 november 2002, s 3.

Medan de politiska manifestationerna på Sergels torg är händelser som gör torget mer respektabelt, kan det inte sägas om Stureplan, där sådana händelser hör till undantagen. Platsens karaktär är inte politisk – vilket inte hindrar detta från att vara resultatet av en platsens politik. Givet denna karaktär kanske det inte förvånar att Reclaim the City den 1 maj 2003 valde just Stureplan som festföremål. Enligt Västerås Anarkister var det ett självklart val: »I år var Stureplan den självklara platsen för Reclaim the Cityfesten [...] Under förra årets fest hade festdeltagarna ropat »Stureplan, Stureplan« i talkörer – en efterfrågan som årets festarrangörer tagit till sig.«²⁸ Hur som helst var valet av plats offensivt. Troligen skulle heller aldrig Sergels torg bli föremål för en aktion av det här slaget. Efter en timme var festen slut och konfrontationerna mellan polis och aktivister tog vid. Resultatet kan beskrivas på flera sätt – den här sortens händelser är svåra att sammanfatta med hyfsad intersubjektivitet – men Aftonbladet satte som rubrik: »Stockholm – ett slagfält« och talar om en gatufest som urartat, där flaskor kastats mot poliser och skyltfönster krossats. Och man skriver om tidningens ena fotograf som misshandlas av polis,

men inte om misshandlade festaktivister.²⁹ Allt detta verkar dock ha hänt under några timmar på Stureplan.

Trots detta är det Sergels torg som har dåligt rykte, inte Stureplan. En platsrepresentationer skjuter fram vissa sidor av den, men lägger andra i skugga.³⁰ Därför låter sig Stureplan och Sergels torg karaktäriseras genom en serie binära oppositioner. Det som är typiskt för Sergels torg blir ett slags tillfälligheter, om det överhuvudtaget uppmärksammas, på Stureplan och vice versa: stigmata ackumuleras vid ena polen, upphöjdheter vid den andra. Finns gråskalan, är det någon annanstans. Just därför blir platsens politik ett relevant perspektiv.

Platsens politik

För att demonstrera att detta kan förstås som platsens politik skall jag först försöka besvara frågan vad för slags politikbegrepp vi har att göra med här. Därefter för jag in begreppsparet stigma och karisma i diskussionen, för att slutligen återvända till Sergels torg och till i synnerhet Stureplan.

Politikbegreppet

Platsens politik kan förstås som en slags identitetspolitik, eller skillnadernas politik. Att känna igen en plats är att

28. »Reclaim the city i Stockholm: Festen fortsätter!« på <http://hem.passagen.se/vasterasanarkister>, 5 augusti 2003.

29. Svante Lidén, »Stockholm – ett slagfält« i *Aftonbladet*, 2 maj 2003 (nätupplagan). [Anonym], »Reclaim – Reflex« på <http://www.globaliseringunderifrån.org>, 23 juni 2003.

30. Se vidare Michael Pickering, *Stereotyping. The politics of representation* (2001).

identifiera den. Platsbegreppet är ett identitetsbegrepp: det gäller vad som skiljer en plats från en annan. Frågan är dock vad som är *politiskt* i sammanhanget. Så mycket är klart som att det inte är fråga om ett konventionellt statsvetenskapligt politikbegrepp.

Problemet är att de som använder det här politikbegreppet tar det mer eller mindre för givet. Iris Marion Young diskuterar det helt kort i *Justice and the politics of difference* som ett bredare politikbegrepp än det konventionella som är knutet till formella institutioner och organisationer; skillnadens politik handlar också om sociala praktiker och vanor.³¹ Till vanornas område hör vidare olika slags *förgivettaganden*, eller *common-sense*-föreställningar. Begränsar vi oss till detta område, kan vi med Michael Pickering tala om en representationens politik: offentliga representationer som förmår framhäva och utvälja vissa antaganden och idéer, framom andra, med resultatet att vissa människor, eller varför inte platser, ges en central, andra en marginell, position. Så omsätts symboler i makt.³² Därmed kan i princip varje mänsklig förteelse politiseras.

Vänder vi oss så direkt till platsens politik kan man se hur exempelvis David Harvey i en diskussion av platsens politik hos Raymond Williams lyckas undvika att säga vad han menar med begreppet.³³ Keith och Pile tar dock upp det i introduktionen till *Place and the politics of identity*. För dem handlar det om politisering, underifrån, genom att föra det marginella in i politikens centrum. De urskiljer två strategier, en konservativ och en radikal. Den förra slår vakt om platsens identitet (mot nykomlingar exempelvis), den senare spatialiserar identitetspolitiken (diasporapolitik exempelvis). När den förra söker sina rötter, skapar den senare hybrider.³⁴ Varför platsens politik skall begränsas till en politik underifrån kan dock ifrågasättas. I fall som Stureplan och Sergels torg är ju mäktiga aktörer inblandade, formellt som informellt. Även om normativa skäl skulle tala för ett underifrånperspektiv har Lawrence Grossberg en poäng i att undersöka »subalternna, marginaliserade och dominerade identiteter« med de dominerande och försöka fånga dem som »ömsesidigt konstitutiva«.³⁵ Vill vi för-

31. Iris Marion Young, *Justice and the politics of difference* (1990), s 9.

32. Michael Pickering, *Stereotyping. The politics of representation* (2001), s xiii.

33. David Harvey, »Militant particularism and global ambition: The conceptual politics of place, space and environment in the work of Raymond Williams«, i *Social Text*, nr 42 1995.

34. Michael Keith och Steve Pile, »Introduction part 1: The politics of place...«, i Keith och Pile (red), *Place and the politics of identity* (1993), s 10–20.

35. Lawrence Grossberg, »Identity and cultural studies – is that all there is?«, i Stuart Hall och Paul de Guy (red), *Questions of cultural identity* (1996), s 90.

stå identiteter relationellt är detta en rimlig ansats.

Bourdieu har påpekat detta just för rummets del. I ett hierarkiskt samhälle blir rummet hierarkiserat. Detta visar sig som en social distans mellan platser, vilken förkläds genom den *naturaliserings-effekt* som äger rum genom att sociala förhållanden långsiktigt skrivs in i den naturliga världen, den byggda miljön, genom ett symboliskt system av distinktioner.³⁶ Så opererar platsens politik, i ett spel mellan det faktiska och det föreställda, mellan praktik och representationer, i rummet.³⁷

Karisma, stigma och plats

Tår vi fasta på representationerna av platsens anseende, vilket värde den tillmäts, kan det naturligtvis variera. Många platser är litet grå och anonyma: det är de som vi inte talar om, eller upp-
rörs över, utan har ett tämligen vardagligt förhållande till. Ytterligheterna däremot, de berör. En ytterlighet handlar om stigmatiserade platser, vilket det skrivits relativt mycket om. I Sverige har dessa skrivelser gällt förorten, medan det i den anglo-amerikanska staden varit innerstaden som stämpelplats. Den rumsliga skillnaden till trots är respek-

tive stämplingar ändå likartade. Däremot har inte den andra ytterligheten alls diskuterats på samma sätt. Mitt förslag här är alltså att mot stigma ställa karisma, förtappelsen mot förträffligheten, för att nu inte säga förgudningen.

Har stigmabegreppet blivit känt genom Goffman, är Weber den som begreppsliggjort karisman. Undersöker Goffman identiteten hos personer, bestämmer Weber auktoriteten hos personer.³⁸ Att ställa stigma och karisma mot varandra – som ett begreppspar – är dock inte vanligt, men det har gjorts, mest explicit kanske av Norbert Elias och John Scotson i *The established and the outsiders* i en studie av bofasta och nykomlingar. Vad som tydligt framkommer är att det är fråga om en maktrelation med en specifik logik. Stigmat uppkommer som andra sidan av den egna förträffligheten, vilket inte är så egendomligt eftersom stigma vanligen inte är något att eftersträva. I utdömandet av de utomstående karaktäriseras hela den gruppen av sin sämsta del, medan den etablerade gruppen tillskriver sig karisma genom att generalisera sina högst stående till hela gruppen.³⁹ Här finns definitivt en försvunnen gråskala! Även Bourdieu har

36. Pierre Bourdieu, »Site effects«, i Pierre Bourdieu et al (red), *The weight of the world. Social suffering in contemporary society* (1993), s 124 f.

37. Keith och Pile (1993), s 9.

38. Erving Goffman, *Stigma. Notes on the management of spoiled identity* (1990/1963); Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*.

39. Norbert Elias och John Scotson, *The established and the outsiders* (1965).

använt stigmabegreppet på liknande sätt, samt ställt det mot karisma, även om han föredrar att tala om konsekration och symboliskt kapital. I en diskussion om homologierna mellan det fysiska och det sociala rummet – mellan habitat och habitus – diskuterar han olika kapitalformer. Vissa rum, skriver han, fordrar socialt kapital; särskilt gäller det de mest slutna och exklusiva rummen. Här kan en *klubbefekt* ses som motsatsen till vad som sker i den andra änden av skalan, där en *ghettoeffekt* kan observeras. Hos Bourdieu blir karisma och stigma positivt och negativt symboliskt kapital som upphöjer respektive degraderar platsen och dess användare.⁴⁰

Ett skäl till att karismabegreppet här kan kännas främmande ligger säkerligen i att det hos Weber blir en fråga om en personlig nådegåva, en egenskap som uppenbaras hos en person. Om det kan minst två saker sägas: för det första att denna personanknytning finns också vad beträffar stigmabegreppet. Visserligen används det numera också om platser, men som regel sker det utan att

denna utvidgning av begreppets applicering diskuteras. Låt mig därför, för det andra, kort antyda hur karismabegreppet låter sig brukas på andra företeelser än personer, såsom platser. Karisman kan permanentas genom att rationaliseras, vad Weber kallade för dess anti-auktoritära omtolkning; den kan också depersonaliseras genom att budskapet – profetian – separeras från personen. I stället för den karismatiska rörelsen har vi då att göra med en karismatisk form (*Gebilde*).⁴¹ Webers analys handlar främst om karismans vardagliggörande, medan han bortser från – eller kanske inte kan se – hur den uppkommer. Därmed mystifierar han karismabegreppet. Frågan är hur karisma åstadkommes: hur konstrueras och kommuniceras den? Avgörande här är förekomsten av ett sammanhang där det karismatiska budskapet finner resonans: utan det, ingen karisma. Ser vi det, inser vi att närvaron av karismans följeslagare är det kritiska momentet, liksom ett lägligt historiskt tillfälle.⁴² Så kan karismabegreppet användas också på platser.

40. Pierre Bourdieu, »Physischer, sozialer und angeeigneter physischer Raum«, i Martin Weentz (red), *Stadt-Räume* (1991), s 30 ff. Denna mer allmänna utläggning om det sociala rummet kan läsas mot Bourdieus observationer av Paris och skillnaden mellan vänstra och högra stranden i staden. Seine kan således likställas med Brunkebergsåsen i Stockholm.

41. Weber, s 143, s 271; Wolfgang Schluchter, *Religion und Lebensführung. Band 2. Studien zu Max Webers Religions- und Herrschaftssoziologie* (1988/1991), s 536, s 544 f, s 548 ff.

42. Claudia Schmölders, »Das Gesicht als Bürgerschaft. Zur Physiognomik des Vertrauens« i Ute Frevert (red), *Vertrauen. Historische Annäherungen* (2003), s 231; Helmut Mödritzer, *Stigma und Charisma im neuen Testament und Seiner Umwelt. Zur Soziologie des Urchristentums* (1994), s 281 f; Wolfgang Lipp, *Stigma und Charisma. Über soziales Grenzverhalten* (1985), s 68 ff, s 208 f.

Tillbaka till Stureplan och Sergels torg

Offentliga platser tillhör allmänheten, men allmänheten förblir ofta anonym i förhållande till platsen. Annorlunda är det med de olika organiserade verksamheter som håller till på platsen – som regel inte på den, utan invid den, i de omgivande fastigheterna. Redan det sätt som de organiserar sin verksamhet på återverkar på platsens karaktär. I förlängningen av det får de ett intresse i hur platsen fungerar, vilket gör att de inte sällan mer aktivt kommer att försöka påverka detta.⁴³ Ofta märks inte dessa strävanden, inte bara därför att de äger rum i skydd av det privata, utan därför att de flesta verksamheter helt enkelt väljer – vilket förvisso är en fråga om resurser – att lokalisera sig på platser som redan passar dem genom att ha »rätt atmosfär«. Emellertid blir dessa privata strävanden mer synliga när den rätta så kallade atmosfären har blivit störd och det gäller att återställa den. En annan variant som gör strävandena synliga är när det handlar om stora investeringar – att aktivt förnya en plats – eller direkt *place marketing* (det vill säga lansering av platsen).

I alla dessa avseenden skiljer sig Sergels torg påtagligt från Stureplan. Enkelt uttryckt har Sergels torg få och svaga tillskyndare jämfört med Stureplan. När förslaget om dess snara och

snabba omgestaltning trumpetedes ut hösten 1998, fanns det nog bara två synliga försvarare av Sergels torg, dels arkitekturmodernismens vänner, dels en mer diffus och pragmatisk hållning, skeptisk till i sina konsekvenser oöverskådliga, men troligen kostsamma, anstalter. Ingen röst hördes däremot från någon av verksamheterna på platsen trots att de levde, och lever, i en slags symbios med platsen, inte minst de enklare snabbmatställena längs torgets norra sida. Kanske var detta inte så egendomligt: Sergels torg har blivit den plats det är genom en serie mer eller mindre tillfälliga händelser – genom en process som är spontan. Resultatet är något som ingen självklart känner del i – som »mitt Sergels torg« – och som därför ingen tar ansvar för. Vad som hände år 1998 var snarare att »här« utkämpades ett politiskt slag, initierat inifrån det politiska systemet, om vem som skulle forma staden, där förort stod mot innerstad, folkhemsbyggets resultat mot en borgerlig politik för något nytt som åkallade den nya ekonomin och formulerade idealet som en kopia av Stureplan, dock utan nattliv, men med boende. Att luften gick ur förslaget samtidigt som rurbubblan sprack kanske inte var en tillfällighet. Slående med Sergels torg är platsens stabilitet: ingen råar riktigt på att (om)forma platsen – trots stigmat.

Så icke med Stureplan. Platsens re-

43. Se Mats Franzén, »Urban order and the preventive restructuring of space. The operation of border controls in micro space« i *The Sociological Review*, vol 49, nr 2 2001.

markabla ansiktslyftning var i mycket ett resultat av avsiktliga strävanden, tydligast manifesterade i byggandet av Sturegallerian. Här fanns en tydlig vilja till omdaning. Men resultatet blev nog våldsammare än någon inblandad aktör hade föreställt sig, ty platsens konstituering handlade om sammanfallandet av tre olika trådar – det nya arbetslivet, det nya nöjeslivet och lyxkonsumtionen. Och ingen annan aktör än platsen själv verkar ha koordinerat detta, eller mindre kryptiskt: Stureplan hade förutsättningar för att samtidigt härbärgera dessa tre utvecklingar. Inte nog med det: när allt väl fallit på plats, hade samtidigt förutsättningarna för ett vaktsläende om platsen etablerats.

Ett talande exempel på detta ger det samarbetsprojekt som initierades 2001, kallat Stureplan Mot Brott (SMB), även om det första initiativet inte kom från platsens aktörer, utan från Östermalms närpolischef. Projektet fick resonans hos den lokala näringslivsorganisationen City i Samverkan, som lyckades få med Stureplans krogar på det. Det gällde att förbättra ordningen på Stureplan, som hemsökts av »stöld, krogbråk och återkommande trafikkaos«. För polisen var köerna ett särskilt problem, inte bara för att de var ett paradiset för ficktjuvar, utan just för att de genererade

bråk genom sin kundsorteringsstrategi. Taxibilar i mängd som blockerade kollektivtrafikens framkomlighet nattetid var ett annat problem. Projektet pågick i ett halvår. Informationen är knapphändig och tvetydig. Krogarna verkar ha lyckats att slå vakt om sitt kösystem – sin affärsidé – och ändå gå polisen en smula till mötes, samtidigt som trafikkaoset består.⁴⁴ Eftersom dessa problem visar sig nattetid, oftast på småtimmarna, syns de främst för dem som sökt sig till Stureplan och vill ta del av vad platsen bjuder. I det ligger en förklaring till platsens bestående karisma. »Plattan« däremot exponerar misär mitt på dagen. Ordningskraven minskar också nattetid.⁴⁵

Men hur blev Stureplan en karismatisk plats? Att tiden hade kommit för att cityinvesteringarna skulle plöjas ner just här vid 1980-talets slut är förvisso sant, men inget som liknar en tillräcklig förklaring, även om investeringarna trefalt lade grunden för platsens upphöjelse. Nyckeln till en förklaring ligger snarare i självstigmatiseringens mekanism – hur stigma kan vändas i karisma genom att först erkännas och sedan omvärderas – sammankopplat med den historiska tidpunkten (på den nationella skalnivån). Den form av självstigmatisering som det här var fråga om är provokativa

44. Zakai (2002). »City i Samverkan« i *Resultatredovisning. Projektet Stureplan Mot Brott (SMB)*, pressrelease 7 november.

45. Jfr Joachim Schlör, *Nachts in der grossen Stadt: Paris, Berlin, London 1840–1930* (1994/1991).

tionens: så kunde de framgångsrika på Stureplan framträda som parias för att transformera sig till något eftersträvarsvärt, till celebriteter.⁴⁶ Karisman är revolutionär, den vänder upp och ner på befintliga värden. Här var det möjligt – just vid den här tidpunkten. Åttiotalet såg en krypande kris för välfärdsstaten. Nyliberalismen gav detta argument ekonomiskt och politiskt. Min poäng ligger emellertid inte där, utan i att tidens framgångsrika unga män och kvinnor hamnade i en motsättning till det socialdemokratiska Sveriges normer och värderingar. På ytan gällde striden ekonomins avreglering, men den var också, för att tala med Weber, en livsföringsstrid för dessa unga, uppväxta i socialdemokratins samhälle, långt efter 1968. De vände sig mot jantelagen, vilken socialdemokratin ansågs inkarnera; de gjorde det genom att framträda som parias. De tjänade bra med pengar på

dagen och spenderade dem demonstrativt på natten – på Stureplan. Deras omvärdering lyckades: Stureplan blev en karismatisk plats.

Platsens politik handlar om platsers anseende, hur detta skapas och upprätthålls. Platsens politik gäller skapandet av plats, men också villkoren för det, vilka naturligtvis kan ändras. Det verkar dock som om karisman, när den väl etablerats, är svår att rubba, för att nu inte tala om stigmat. För att sluta vid något som bara är en början: allt detta verkar alltså applicerbart på Stureplan och Sergels torg. Här möter vi ett motsatsernas spel. Det utspelas på flera skalnivåer utöver torgets egen: inom själva cityområdet, i stockholmskontexten, på den nationellt svenska, men även på den globala, nivån. Samtidigt skapar likheterna mellan platserna tvetydighet och gör spelet fascinerande, som struntade det suveränt i fakta.

46. Jfr Lipp, s 13 ff, s 131 ff, s 45, s 234–239. Identitetspolitik kan ofta ses som en annan form av självstigmatisering, exhibitionismens. Två andra former är extasen och asketismen.